

6. Державний архів Харківської області. – Ф.14. – Оп.1. – Спр. 165.
7. Забота о раненом бойце. – Правда. – 1942. – 10 лютого.
8. ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 610.
9. Советская Украина в годы Великой Отечественной войны 1941 – 1945. Документы и материалы в трех томах. – Т.2. – К., 1985.
10. ДАЛО. – Ф.4. – Оп.1. – Спр.1.
11. ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп. 3. – Спр. 1121.
12. ДАРФ. – Ф. 9501. – Оп 1. – Спр. 473.
13. ЦДАВО України. – Ф.4616. – Оп. 1. – Спр.7.
14. Коваль М. В. Товариство Червоного Хреста і Червоного Півмісяця УРСР – фронту і тилу (1941-1945 рр.) // Український історичний журнал. – 1975. – №4.
15. ДАРФ. – Ф.603. – Оп.1. – Спр.17.
16. ЦДАГО України. – Ф.Р.4616. – Оп.1. – Спр. 10.
17. ЦДАВО України. – Ф.2. – Оп.7. – Спр.1089.
18. ДАРФ. – Ф.603. – Оп.1. – Спр.17.
19. Коваль М. В. Патріотичний рух трудящих України на допомогу пораненим воїнам у роки Великої Вітчизняної війни // Вісник Академії наук Української РСР. – 1974. – №8.
20. Нефедов. Шефство над госпіталями // Колективіст Ємільчинщини. – 1944. – 5 липня.
21. ДАЛО. – Ф.4. – Оп. 1. – Спр.27.
22. Коваль М.В. Все для перемоги. Подвиг трудящих України у Великій Вітчизняній війні 1941-1945. – К., 1970.
23. Синицын А.М. Всенародная помощь фронту. – М., 1985.

Зинько Ю.А. ЗАБОТА НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ О РАНЕНЫХ СОВЕТСКИХ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ 1941-1945 ГГ.

В статье раскрывается роль населения Украины в организации шефства над госпиталями и оказании помощи раненым военнослужащим в 1941- 1945 гг.

Ключевые слова: госпитали, раненные воины, военнослужащие, шефская помощь.

Zinko Y.A. HOW THE POPULATION OF UKRAINE TOOK CARE ABOUT THE WOUNDED SOLDIERS DURING GREAT PATRIOTIC WAR IN 1941-1945.

In the article the author opens up the role of Ukrainian inhabitants of of patronage about hospitals and give the help to wounded soldiers in 1941- 1945.

Keywords: hospitals, wounded soldiers, servicemen, patronage help.

УДК 94 (477+438)» 1944/1951»

Т.М. Пронь

ПОЧАТКИ МЕНТАЛЬНИХ ЗРУШЕНЬ У СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ, ПЕРЕСЕЛЕНИХ ІЗ ПОЛЬЩІ В ПІВДЕННІ ТА СХІДНІ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ В 1944-1946 РР.

Автор розглядає особливості психологічного сприйняття сільської дійсності повоєнного часу українцями, переселеними/депортованими з Польщі у 1944-1946 роках внаслідок повосного розмежування кордонів у південно-східні області України, що зумовило певні ментальні зрушення.

Ключові слова: менталітет, ментальність, ментальні зрушення, переселення, депортація, розмежування кордонів.

Переселення/депортація за етнічною ознакою понад півмільйона українців з Польщі в Україну у 1944-1946 рр. у зв'язку із встановленням нової лінії кордону СРСР/УРСР і ПНР залишило глибокий слід у психології українського народу, позначилося на ментальності. Академічний та суспільний інтерес до цієї, не представлені у радянській версії минулого, сторінки історії Другої світової війни та перших повоєнних років не спадає упродовж останніх десятиріч. Грунтовними працями в цій царині є монографії І. Біласа [1], О. Буцько [2], І. Козловського [3], В. Сергійчука [4], Ю. Сороки [5], І. Цепенди [6], археографічні тематичні видання Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України [7] та Служби безпеки України й Міністерства внутрішніх справ і адміністрації РП [8]. Окремі аспекти проблеми

знайшли відображення в публікаціях В. Бадяка, Г. Боднар, Т. Воропай, Т. Гонтар, Н. Данилихи, Л. Зашкільняка, р. Кабачія, В. Кіцака, К. Кондратюка, М. Кучерепи, с. Кульчицького, М. Литвина, Ю. Макара, Т. Пронь, О. Савчука, Г. Щерби та ін. Однак вплив депортації на ментальність українців висвітлено недостатньо.

Автор робить спробу заповнити окреслену історіографічну нішу. Для досягнення поставленої мети ставить завдання охарактеризувати в загальних рисах умови життя «новоселів» у південно-східних областях України, з'ясувати особливості психологічного сприйняття ними довколишньої природи і соціального середовища, визначити механізм ментальних зрушень.

Оперуючи терміном «ментальність», зазначимо, що це досить поширене у сучасних наукових працях і нашій мові слово походить від французького «*mentalite*» («менталітет» – склад розуму, світосприйняття) використовується не випадково при характеристиці етнічних процесів. За висловом відомого російського вченого А. Я. Гуревича цей термін: «дуже влучно передає зміст латентне пульсуючої важливої визначеності етнічного буття» [9, с. 522]. Термін «менталітет» має загальнолюдське значення, а «ментальність» може відноситися до самих різних соціальних страт й історичних часів. Здебільшого під ментальністю розуміють спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світобачення. Воно й визначає, врешті-решт, поведінку людини, соціальної групи, суспільства, внаслідок чого суб'єктивний «зріз» суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу [10, с. 91]. З огляду на нові орієнтири нашої історії як науки про Людину, ментальні настанови мають стати невід'ємним компонентом структури історичного пояснення.

Добре відомо, що в ментальності українців найяскравіше виражені психологія працьовитого господаря, хлібороба з його одвічним потягом до землі, здатність навіть за несприятливих умов знаходити різноманітні форми раціонального господарювання. Цей сплав ментальних рис виник внаслідок обставин, за яких допомоги чекати було нізвідки, а відтак доводилося самим собі давати раду, боротися за виживання. Переселені з Польщі українці, яких доля силоміць перенесла в близьке, але все ж інше природне та соціальне середовище, переконливо ствердили як життєздатність, так і зрушення цієї потенції. Вочевидь ментальність не є сталою, закам'янілою чи нерухомою.

Відповідно до угоди, підписаної 9 вересня 1944 р. в Любліні урядами УРСР та ПСНВ, протягом 1944-1946 рр. в Україну було переселено 482 880 осіб. Певна частина їх була направлена в Одеську – 7 234 родини (25 945 чол.), Миколаївську – 4 024 (14 612), Херсонську – 4 634 (16 982), Запорізьку – 9 402 (34 242), Дніпропетровську – 6 205 (23 088), Сталінську (суч. Донецьку) – 3 110 (12 490), Ворошиловградську (суч. Луганську) – 1 555 (6 782), Харківську – 1 068 (4 557) та інші південно-східні області України (всього 32, 91%). Більшість поселилася в областях Західної України – 67, 02% (80 471 родин, у складі 323 641 чол.) [11, с. 175-176]. На нових місцях поселення переселенці зіткнулися з проблемою сприйняття нового і його адаптації, несумісності «старої» і «нової» ціннісних шкал, духовного спустошення у зв'язку з руйнацією сподівань та традицій. Їх ментальність в умовах іншого локального простору існувала й трансформувалася, з одного боку, у просторово-часовому вимірі, а з іншого – вимушено балансувала між «своїм» і «чужим», пристосовувалася до нової реальності суспільного життя.

Специфіка душі мігранта повоєнної доби – це перш за все стан постійної тривоги, неспокою, хвилювань, страждань («душевного болю»). Страхи українців, депортованих з Польщі у південно-східні області України, були зумовлені важким економічним становищем у країні, колективною системою господарювання, голодом, відмінністю природно-географічного середовища, клімату, соціальних та культурних традицій. Поряд із новими «радянськими» архетипами впливу на їх свідомість тиснули й традиційні «староукраїнські» міфи-ідеали рідної землі та дому.

За усними джерелами можна проаналізувати враження новоселів від довколишньої природи Степової України і соціального середовища. Для них були незвичними і широкий до горизонту степ з сухою травою, і нестача колодязів із питною водою, і хати-мазанки, і опалення соломною та приготування їжі на ній, і корови на весняно-польових роботах, і малоземелля, бідність та «невірування» місцевих колгоспників, і їх зверхність стосовно переселенців. Саме такий світ радянської України мали прийняти українці-переселенці й увійти в нове для себе

.....
суспільно-ментальне середовище. Вочевидь для людини, яка зросла в замкненому оточенні сільської релігійної громади, то була шалена «світоглядна круговерть», своєрідний «монокультурний шторм» в індивідуальній психіці.

Ностальгічні настрої в українців у перші роки після виселення були надзвичайними. Документи свідчать, що їм було за чим жалкувати. За статистикою, українське населення залишило в Польщі 461 317 га приватної землі, у тому числі орної – 335 327 га, 165 703 га з яких були засіяні озимими і яровими культурами, сінокосів – 19 554 га, фруктових садів – 6 011 га, лісів – 3 616 га, а також 88 490 житлових і 159 635 господарських будівель [11, с. 179]. Переважна кількість родин мала у своєму статку добре облаштоване господарство з дерев'яним будинком та господарськими будівлями, по 5-7 га землі, лісові угіддя, кілька голів худоби, коней, свійських тварин і птиці [12, арк. 37]. Тільки на Україну вони привезли 54 951 коней, 113 614 голів великої рогатої худоби, 46 649 овець і кіз, 23 453 голови свиней, 6 607 бджолиних вуликів, а також численний сільськогосподарський інвентар – 66 387 знарядь для обробки землі, 1 013 сіялок, 1 653 збиральних машини, 2 024 пристроїв для молотіння, 24 069 повозок [11, с. 179]. Це без врахування того, що втратили в роки війни та під час переселення чи здали заготівельним органам Червоної Армії і місцевим органам влади. Держава брала на себе зобов'язання повернути все на нових місцях.

З прибуттям у колгоспні села Півдня і Сходу України переселенці мали передати коней, худобу, підводи та сільськогосподарський інвентар у спільну власність. Родині залишали тільки корову, яка була не тільки годувальницею, але й об'єктом державного оподаткування. Без усупільнення майна не можна було вступити до колгоспу, отримати землю і житло, як не можна було і взагалі не вступити до колгоспу. Звісно, миттєво перебудувати психологію власника з огляду на загальну руйнацію, зубожілий стан місцевих колгоспників переселені не могли. Ті, що вступили до колгоспу, дуже швидко про це пожалкували.

Найважчим психологічним потрясінням для них стала відсутність житла чи його стан. Лише невелика частина прибулих отримала напівзруйновані й нашвидкуруч відремонтовані будинки та земельні ділянки, які раніше належали німцям-колоністам. Більшість же було розселено по 8-10 чол. у «будинках колгоспників» [13, арк. 7], або розквартировано в місцевих колгоспників. Зазвичай в одній кімнаті мешкало по дві-три сім'ї. Бувало й більше. Наприклад, у колгоспі імені К. Маркса Лисичанського району Ворошиловградської (суч. Луганської) області 19 переселенців поселили в кімнату загальною площею 17, 5 кв. м хворої на туберкульоз колгоспниці, в іншому будинку у кімнаті 25 кв. м розмістили 5 родин у кількості 24 чол. [14, арк. 7-8]. Скупченість людей викликала загальне невдоволення. Переселенці вимушені були розміщуватися в зовсім не пристосованих для житла приміщеннях. Антисанітарні умови проживання та зміна клімату викликали інфекційні хвороби й загострювали хронічні.

При цьому переселені перебували у важкому матеріальному становищі. Виплата компенсації за здані продукти затримувалася. Вони голодували, не мали кормів для худоби, гостро потребували теплої одягу та взуття, промислових товарів [15, арк. 20-20 зв.]. Річ, цілком пояснювана об'єктивними причинами, та було багато байдужості, порушень законності щодо використання не за призначенням будинків, коштів та товарів, які держава виділяла для переселенців. Голови колгоспів не надто переймалися дбайливим ставленням до зданого переселенцями в колгосп майна, не поспішали закріплювати за ними будинки та наділяти земельними ділянками. У манері поведінки їх поведінка проявлявся «синдром унтер-офіцера» – зверхність щодо слабкого і схилення перед сильним. Не замислюючись над причинами прибуття переселенців, вони вбачали у них перш за все працездатних і непретензійних колгоспників. У випадку зволікання останніх зі вступом до колгоспу впевнені у безкарності начальники заявляли зневажливо: «На біса ви нам тут потрібні, поляки» [16, арк. 56]. Траплялися випадки ошукування, побиття або примусу [17, с. 145]. Зверхність керівників у ставленні до переселенців передавалася й пересічним колгоспникам.

Аналіз взаємовідносин місцевого населення і переселенців дозволяє розгледіти типові риси ментальності пересічних селян степової зони України та водночас є значущим для характеристики латентного рівня світосприйняття переселенців. Споконвіку притаманні українській психіці такі зразки поведінки, як співчуття, взаємодопомога, гостинність трансформувалися в попередній історичний період і мали в нових умовах свої пріоритети та логіку. Витіснена зі свідомості селян приватницька («куркульська») установка спонукала їх

швидше повернути переселенців до колективної форми ведення господарства. Вони безкомпромісно тиснули на українців, доприселених у їх села, що виражалося у сварках, вигнанні з квартир, побитті дітей переселенців місцевими підлітками, поприканнях їх у тому, що приїхали на Україну, накиданні образ – «поляки», «бандерівці» тощо [18, с. 23]. Чи могла в такому разі поведінка переселенців бути рівнозначною очікуванням колгоспників? Вони не розуміли, чому українці приймали їх як представників іншого режиму. Невідомий до того світ Великої України більше не приваблював. Самобутня чуттєвість селян впливала на процес відтворення та подальшу трансформацію комунікативних манер, певною мірою визначала характер зовнішніх проявів соціальної поведінки.

Ключовою ланкою в порушенні ментальності вихованих на релігійних традиціях селян була неможливість в реалізації віросповідання. Зазначені чинники не вичерпували інші можливості щодо порушення матриці етнічної пам'яті. Більшість із них сподівалися на повернення якщо не до домівок, що залишилися в Польщі, то поближче до них – на Львівщину, Тернопільщину, Волинь чи до Рівно. Західна Україна приваблювала схожим кліматом та ландшафтом, наявністю вільного житла, індивідуальною формою ведення господарства та соціально знайомим сільським і родинним оточенням. Вона відповідала їхнім уявленням про рідний дім («взірець досконалості»), через який бачили, сприймали і розуміли світ. Селяни ладні були вмерти чи «забути», що українці, але повернутися в рідні місця. «Ми жили добре, мали свою землю та худобу, а нас полишили всього. Краще б нас розстріляли, але сюди їхати не слід було», – говорили вони у приватних розмовах [15, арк. 10]. Голод, що насувався, продукував панічні настрої. Сподівання на державну допомогу розвіювали місцеві селяни, які говорили: «Якщо у минулому році не було засухи і то колгоспникам хліб не дали, а в цьому році засуха, у полі все вигоріло, тепер нам доведеться усім померати з голоду...» [19, арк. 20]. Колективна система господарювання сприймалася переселенцями за аномальну. Причина була досить тривіальною – важко працюючи, виробляючи сільськогосподарську продукцію, селяни не забезпечували себенавіть мінімумом засобів існування. Перед лицем невідомості та з остраху за майбутнє переселенці-українці їхали в напрямку кордону, пам'ятаючи, що «вдома» не знали голоду [20, арк. 1-1зв., 22-22 зв. ; 21, арк. 216]. Станом на березень 1947 р. в південно-східних районах залишалось тільки близько 9 тисяч родин [11, арк. 203] із 42 054 переселених. Зворотний рух переселенців став результатом розгубленості, безладу і недолугого керування процесом розселення в Україні з боку місцевої влади.

Назагал українському населенню українсько-польського прикордоння, яке пройшло через цілеспрямований державний тиск і примусове просторове розселення, але не отримало достатньої легітимізації з боку суспільства, нанесено непоправну морально-психологічну травму. «Синдром переселенця» не подоланий і не має конкретної регіональної приписки. Це типова риса ментальності багатьох громадян України. Почуття «країна дитинства» для них все ще має більшу вагомість, ніж Батьківщина осілої. Земля дідів сприймається ними не просто як місце народження – то частина душі, загублена духовність [22, с. 5]. Сукупність виділених чинників дозволяє зробити висновок, що примусове переселення українців з Польщі зумовило зрушення таких найбільш виразних і рельєфних рис української ментальності, як глибoku приватницьку психологію, хазяйновитість (працелюбність, ощадливість, почуття власника), честолюбство (прагнення до самовиявлення, наполегливість), оптимізм (упевненість, життєрадісність), інтровертизм (самозаглибленість, філософічність душі). Умови будь-якої трансформації передбачають період визрівання, становлення й практичної дії. А. Гуревич наголошував, що поведінка людей та їх ментальність завжди вибудовується залежно від пануючої в даний момент картини світу. Відповідно, посередництвом вивчення картини світу людини конкретної епохи розкривається те «силове поле», у якому жили і здійснювали вчинки люди – носії цієї картини світу [23, с. 69].

Даний розгляд є спробою окреслення одного з питань багатопланової наукової проблеми, що потребує ґрунтовного роз'яснення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білас І. О. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 : Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2-х кн. – К. : «Либідь» - «Військо України», 1994. – 687 с.
2. Буцко О. В. Украина-Польша: миграционные процессы 40-х годов. – К. : Институт истории Украины НАН Украины, 1997. – 149 с.

3. Козловський І. С. Встановлення українсько-польського кордону. 1941-1951 рр. – Львів: Каменяр, 1998. – 202 с.
4. Сергійчук В. Трагедія українців Польщі. – Тернопіль : Тернопіль, 1997. – 440 с.
5. Сорока Ю. М. Населення західноукраїнських земель: депортації, переселення, мобілізації, міграції (1939-1950-ті роки): Монографія. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 275 с.
6. Цепенда І. Є. Українсько-польські відносини 40-50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз. – К. : ТОВ «Видавництво Дельта», 2009. – 387 с.
7. Депортації: Західні землі України: кін. 30-х – поч. 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х т. / Відп. ред. Ю. Сливка. – Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. – 749 с. ; 539 с. ; 401 с.
8. Польша та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 2. Переселення поляків та українців 1944-1946. – Варшава-Київ: Архів Міністерства внутрішніх справ і адміністрації республіки Польщі, Державний архів Служби безпеки України, 2000. – 1008 с.
9. Гуревич А. Я. Уроки Люсьєна Февра // Февр Л. Бои за историю. – М. : Наука, 1991. – С. 501-541.
10. Мала енциклопедія етнодержавознавства /Редкол. : Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра: Генеза, 1996. – 942.
11. Депортації: Західні землі України: к. 30-х – п. 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х т. / Відп. ред. Ю. Сливка. – Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. – Т. 2 (1946-1947 рр.). – 539 с.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 4356. – 143 арк.
13. Державний архів Донецької області (далі –ДАДО). – Ф. Р-326. – Оп. 4. – Спр. 121. – 31 арк.
14. Державний архів Луганської області (далі –ДАЛО). – Ф. Р-3474. – Оп. 1. – Спр. 1. – 66 арк.
15. ДАДО. – Ф. Р-326. – Оп. 4. – Спр. 592. – арк. 20-20 зв.
16. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. П-19. – Оп. 5. – Спр. 96. – 138 арк.
17. Щетніков В. Переселення українців з Польщі в Україну за матеріалами Державного архіву Одеської області // PolacynaPołudniowejukrainieXVII-XXwiek /Поляки на півдні УкраїниXVII-XXст. – Olsztyn-Opole-Wrocław-Odessa: PolskieTowarzystwoHistoryczne – Oddział wOlsztynie, 2007. – С. 143-146.
18. Максимчук Т. А. Переселение украинцев из Польши в 1944-1947 гг. // Летопись Донбасса. – 2005. – № 12. – С. 23-26.
19. ДАЛО. – Ф. П-28. – Оп. 1. – Спр. 358. – 37 арк.
20. Державний архів Херсонської області. – Ф. П-46. – Оп. 1. – Спр. 700. – 39 арк.
21. Пронь Т. М. Соціально-економічні чинники самовільного руху з південних областей України у західні українців депортованих з Польщі у 1944-1946 рр. // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Історичні науки. – Луцьк: «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. – Вип. XIII. – С. 211-217.
22. Онуфрійчук М. А., Журавльова Н. М. Нас поріднили Холмщина й Волинь. Документально-біографічні нариси. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – 288 с.
23. Гуревич А. Я. История – нескончаемый спор. – М. : РГУ, 2005. – 899 с.

Пронь Т.М. НАЧАЛО МЕНТАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В СОЗНАНИИ УКРАИНЦЕВ, ПЕРЕСЕЛЕННЫХ С ПОЛЬШИ В ЮГО-ВОСТОЧНЫЕ ОБЛАСТИ УКРАИНЫ В 1944-1946 ГГ.

Автор рассматривает особенности психологические восприятия сельской действительности послевоенного времени украинцами, переселенными/депортированными из Польши в 1944-1946 гг. вследствие послевоенного размежевания границ в юго-восточные области Украины, что обусловило определенные ментальные изменения.

Ключевые слова: менталитет, ментальность, ментальные сдвиги, переселение, депортация, размежевание границ.

Pron T. M. THE BEGINNINGS OF MENTAL CHANGES IN THE CONSCIOUSNESS OF THE UKRAINIAN, RELOCATED FROM POLAND TO SOUTHERN AND EASTERN REGIONS OF UKRAINE IN 1944-1946 YEARS.

The author regards the features of psychological perception of reality of rural post-war Ukrainians, resettled / deported from Poland in the years 1944-1946 as a result of post-war division of borders in the south-eastern regions of Ukraine, which led to certain mental changes.

Keywords: mentality, mental dislocation, resettlement, deportation, border demarcation.